

Т.І. ДОЎНАР **Першая Канстытуцыя Беларускай ССР (да 90-годдзя прыняцця)**

У снежні 1918 г. ЦК РКП(б) прымае рашэнне аб стварэнні Беларускай ССР, у сувязі з чым Народны камісарыят па справах нацыянальнасцяў РСФСР выдае дырэктыву "Аб практычных мерапрыемствах утварэння БССР". Гэта было выклікана галоўным чынам тым, што беларусы пастаянна "будіравалі вкруг пытання о так называемой Беларусі". Менавіта так гаварылася ў адной з тэлеграм Аблвыкамзаха (органа ўлады РСФСР на тэрыторыі Беларусі пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі), для якога гэтае рашэнне было даволі нечаканым і не пажаданым. Аднак, падпарадкоўваючыся партыйнай дысцыпліне, Аблвыкамзах склікае 30 снежня 1918 г. у Смаленску VI Паўночна-Заходнюю абласную партыйную канферэнцыю РКП(б). Канферэнцыя аб'яўляе сябе I-м з'ездам Камуністычнай партыі (большавікоў) Беларускай Савецкай Рэспублікі. Нараўне з вырашэннем партыйных пытанняў з'езд прымае рэзалюцыю аб абвешчэнні БССР і пастанову аб межах рэспублікі, дзе гаворыцца, што асноўным ядром Беларускай рэспублікі лічацца Мінская, Смаленская, Магілёўская, Віцебская і Гродзенская губерні, з прылеглымі да іх тэрыторыямі суседніх губерняў, населеных пераважна беларусамі - паветы з Ковенскай, Віленскай, Сувалцкай і Чарнігаўскай губерняў (насельніцтва ўсёй абвешчанай тэрыторыі складала больш 15 млн чалавек). Гаварылася таксама аб новым адміністрацыйна-тэрытарыяльным падзеле – тэрыторыя БССР падраздзялялася на 7 раёнаў (Мінскі, Смаленскі, Віцебскі, Магілёўскі, Гомельскі, Гродзенскі, Баранавіцкі) і 54 падраёны. Аднак практычныя мерапрыемствы па новаму адміністрацыйна-тэрытарыяльнаму дзяленню праведзеныя не былі, бо ў лютым 1919 г. Беларуская савецкая рэспубліка ўвогуле перастала існаваць.

У адпаведнасці з рашэннем ЦК РКП(б) і Наркамнаца ў снежні 1918 г. утвараецца першы савецкі ўрад Беларусі, у склад якога ўвайшлі ў асноўным прадстаўнікі ад Аблвыкамзаха і Паўночна-Заходняга абкама РКП(б). Увайшлі таксама некаторыя прадстаўнікі ад Белнацкама - камісарыята па справах беларусаў пры Наркамнацы РСФСР. Старшынёй Часовага рабоча-сялянскага ўрада Беларусі быў зацверджаны Зміцер Фёдаравіч Жылуновіч (беларускі пісьменнік Цішка Гартны).

1 студзеня 1919 г. у Смаленску быў абнародаваны першы канстытуцыйны акт урада аб абвешчэнні Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі - "Маніфест Часовага рабоча-сялянскага ўрада Беларусі". У ім гаварылася аб усталяванні Савецкай улады ў Беларусі, аб адмене пастаноў акупацыйных уладаў і пастаноў Рады БНР, аб увядзенні 8-гадзіннага працоўнага дня. Аб'яўляліся набыткам працоўнага народа ўсе землі памешчыкаў і буйных землеўласнікаў, манастыроў, цэркваў, касцёлаў і духавенства, а таксама ўсе лясы, нетры, воды, фабрыкі, заводы, банкі і інш. У Маніфесте падкрэслівалася, што ўрад Беларускай Савецкай Незалежнай Рэспублікі (такая назва рэспублікі вылучана вялікімі літарамі, хоць у тэксце Маніфеста маюцца і іншыя назвы) "пастаўлены на пасты рашэннем 1 з'езду КПБ і воляй Саветаў Беларусі". 5 студзеня першы ўрад БССР пераехаў у Мінск, які і стаў сталіцай новай савецкай рэспублікі.

Дырэктыўнае абвешчэнне БССР і не зусім ясны парадак утварэння ўрада, а таксама неабходнасць рашэння шэрагу дзяржаўна-прававых пытанняў сталі прычынамі тэрміновага склікання з'езда Саветаў БССР. У павестцы дня I з'езда Саветаў БССР, які праходзіў 2-3 лютага 1919 г. у Мінску, былі ўключаны пытанні: аб бягучым моманце, аб адносінах да іншых савецкіх

Доўнар, Т.І. Першая Канстытуцыя Беларускай ССР (да 90-годдзя прыняцця) / Т.І. Доўнар // Конституцыя Рэспублікі Беларусь і пытанні праваприменення. Матэрыялы круглага стала, состоявшегося 13 марта 2009 года на юридическом факультете БГУ /науч. ред. Г.А. Василевич // Белгосуниверситет. – Минск : Право и экономика, 2010. – С. 25–34.

рэспублік, прыняцце Канстытуцыі БССР, аб зямельнай палітыцы, выбары ЦВК БССР і інш. Я.М.Свярдлоў, які прысутнічаў на з'ездзе, зачытаў пастанову Прэзідыума ВЦВК РСФСР аб прызнанні незалежнасці БССР. Гэта было першае міжнароднае прызнанне Беларускай ССР.

3 лютага 1919 г. з'езд Саветаў БССР прымае першую Канстытуцыю Беларускай Савецкай Рэспублікі, якая юрыдычна замацавала ўтварэнне новай савецкай дзяржавы і яе новую назву - Сацыялістычная Савецкая Рэспубліка Беларусі (скарочана - ССРБ). Канстытуцыя грунтавалася на першай савецкай Канстытуцыі РСФСР 1918 г., якая служыла ўзорам канстытуцыйнага заканадаўства для ўсіх савецкіх рэспублік. У ёй замацоўваліся палажэнні аб савецкай форме ўлады і дыктатуры пралетарыату. Першую частку Канстытуцыі складала, таксама як і Канстытуцыі РСФСР, ленінская Дэкларацыя правоў працоўнага і эксплуатаванага народа – сваесаблівая прэамбула, у якой абвешчвалася адмена прыватнай уласнасці на зямлю і нацыяналізацыя сельскагаспадарчых прадпрыемстваў, замацоўвалася дзяржаўная уласнасць на лясы, нетры, гаварылася аб увядзенні ўсеагульнай працоўнай павіннасці, стварэнні «сацыялістычнай Чырвонай Арміі рабочых і сялян».

Канстытуцыя складалася ўсяго толькі з 32 артыкулаў. Асноўная частка Канстытуцыі ўключала ў сябе тры раздзелы: агульныя палажэнні; канструкцыя савецкай улады; аб гербе і сцягу. У першым раздзеле гаварылася аб асноўнай задачы савецкай дзяржавы на пераходны перыяд – «усталяванні дыктатуры гарадскога і сельскага пралетарыату і бяднейшага сялянства ў выглядзе магутнай Савецкай улады, у мэтах поўнага падаўлення буржуазіі, знішчэння эксплуатацыі чалавека чалавекам і ўсталявання сацыялізму, пры якім не будзе ні падзелу на класы, ні дзяржаўнай улады» (арт. 4). У адпаведнасці з палажэннямі Канстытуцыі ўлада ў ССРБ належала «усяму працоўнаму насельніцтву краіны, аб'яднанаму ў гарадскіх і сельскіх Саветах». Органамі вярхоўнай улады аб'яўляўся з'езд Саветаў Беларусі, а ў перапынках паміж з'ездамі – Цэнтральны Выканаўчы Камітэт (ЦВК).

У першым раздзеле Канстытуцыі замацоўваліся таксама правы і абавязкі грамадзян рэспублікі. Абвешчаліся ў асноўным толькі палітычныя свабоды – свабода слова і друку, свабода сходаў, мітынгаў, шэсцяў, а таксама свабода сумлення. Як было адзначана ў арт. 16, «кіруючыся інтарэсамі працоўнага класа ў цэлым, ССРБ пазбаўляе некаторых асобаў і асобныя групы правоў, якія выкарыстоўваюцца імі на шкоду інтарэсам сацыялістычнай рэвалюцыі». Абавязкам грамадзян Канстытуцыя вызначала толькі два. Так, артыкул 12 абвясціў працу абавязкам усіх грамадзян рэспублікі, прычым рэгламентаваўся прынцып: «Хто не працуе, той не есць». Акрамя таго, усталяваўся ўсеагульны воінскі абавязак, аднак са зброяй у руках мелі права абараняць рэвалюцыю толькі працоўныя, а на «непрацоўныя элементы» ўскладалася адпраўленне іншых вайсковых абавязкаў.

Другі канстытуцыйны раздзел быў прысвечаны сістэме органаў савецкай улады. Аднак чамусьці «канструкцыя савецкай улады» ўключала ў сябе толькі вышэйшыя органы ўлады: з'езд Саветаў рабочых, сялянскіх і чырвонаармейскіх дэпутатаў Беларусі, Цэнтральны Выканаўчы Камітэт (ЦВК), а таксама Малы і Вялікі Прэзідыумы ЦВК. Замацаванне прававога статусу гэтых органаў было даволі недакладным. Асабліва гэта тычылася Вялікага Прэзідыума ЦВК, аб якім гаварылася, што яму належыць «агульнае кіраванне справамі ССРБ». З гэтага палажэння вынікала, што Вялікі Прэзідыум выконвае функцыі ўрада Беларускай ССР, аднак склад яго і накірункі дзейнасці не вызначаліся. Сістэма мясцовых органаў улады ў першай Канстытуцыі БССР не знайшла свайго юрыдычнага замацавання. Заканадаўца, абвясціўшы ў

першым раздзеле Канстытуцыі, што ўся ўлада ў ССРБ належыць гарадскім і сельскім Саветам, больш аб мясцовых органах улады не згадваў. Па-за ўвагай заканадаўцы засталіся і пытанні выбарчага права. Парадак ажыццяўлення выбараў у органы савецкай улады не быў замацаваны.

Апошні раздзел Канстытуцыі, які складаўся з двух артыкулаў, утрымліваў апісанне герба і сцяга ССРБ.

Такім чынам, асноўнае дзяржаўна-прававое значэнне прыняцця першай Канстытуцыі Беларускай ССР складалася ў замацаванні на ўзроўні вышэйшага нарматыўнага акта нацыянальнага і дзяржаўнага самавызначэння Беларусі як вольнай савецкай дзяржавы, аднак чамусьці Канстытуцыя не ў поўнай меры ўрэгулявала сістэму органаў улады новай савецкай дзяржавы, не зусім дакладна вызначыла прававыя асновы пабудовы вышэйшых савецкіх органаў улады. Засталося па-за ўвагай заканадаўцы рэгуляванне іншых сфер дзяржаўна-палітычнага жыцця Беларусі. Не зразумела, чаму заканадаўца, з большага перапісаўшы некаторыя палажэнні Канстытуцыі РСФСР (з шасці раздзелаў даволі кораценька былі перапісаны тры), не звярнуў увагу на астатняе, якое было таксама вельмі важным. Увогуле звяртае на сябе ўвагу той факт, што на з'ездзе Саветаў у адзін і той жа дзень былі прынятыя два ўзаемавыключальныя канстытуцыйныя акты. Другім была дэкларацыя з'езда, у якой гаварылася аб неабходнасці аб'яднання Беларускай ССР з Літоўскай ССР у адзіную дзяржаву, прычым тлумачылася такое рашэнне ЦК РКП(б) тым, што яно найбольш адпавядала агульнапалітычным задачам РСФСР і «міжнароднай кан'юнктуры». Узнікае лагічнае пытанне: а навошта тады было прымаць Канстытуцыю БССР, калі сама рэспубліка ліквідоўвалася? Можна выказаць меркаванне, што не зусім легітымная працэдура ўтварэння БССР вымусіла прыняць Канстытуцыю на з'ездзе Саветаў БССР, тым самым надаўшы ёй легітымнасць, а затым ужо аб'яднаць з Літоўскай у адзіную дзяржаву.

Рэчаіснасць склалася так, што новая савецкая рэспубліка праіснавала нядоўга. 13 ліпеня 1919 г. на нарадзе кіруючых работнікаў Літоўска-Беларускай ССР у Мінску І.Сталін абвясціў рашэнне ЦК РКП(б) аб ліквідацыі Літбел і перадачы ўлады на неакупіраванай частцы тэрыторыі Мінскаму губернскаму рэвалюцыйнаму камітэту. Фактычна рэспубліка перастала існаваць увосень 1919 г., таму што урад РСФСР уступіў у непасрэдныя зносіны з буржуазным літоўскім урадам. 11 верасня 1919 г. РСФСР прапанавала ўраду Літвы ўступіць у перамовы аб падрыхтоўцы і падпісанні мірнай дамовы. Пазней паміж імі быў заключаны шэраг дамоваў, у тым ліку ў лістападзе 1919 г. дамова аб абмене заложнікамі. Тым самым дэ-факта РСФСР прызнала існаванне незалежнай Літоўскай дзяржавы.

Пасля вызвалення тэрыторыі Беларусі ад польскай акупацыі 31 ліпеня 1920 г. прымаецца Дэкларацыя аб незалежнасці БССР. Такім чынам абвясчаецца паўторна БССР. І тады ўзнікае неабходнасць удакладніць палажэнні Канстытуцыі БССР. На Другім з'ездзе Саветаў БССР, які адбыўся 13–17 снежня 1920 г., былі прыняты Дапаўненні да Канстытуцыі ССРБ 1919 г., асноўная сутнасць якіх зводзілася да стварэння Савета Народных Камісараў – вышэйшага органа дзяржаўнага кіравання ў рэспубліцы, які быў падсправаздачны з'езду Саветаў БССР і ЦВК. Асобнымі галінамі народнай гаспадаркі кіравалі народныя камісарыяты. Усяго было створана 15 наркаматаў: замежных спраў, ваенных спраў, унутраных спраў, асветы, харчавання, працы, аховы здароўя, земляробства, народнай сувязі, сацыяльнага забеспячэння, фінансаў, юстыцыі. На правах наркаматаў былі таксама Рабоча-сялянская інспекцыя, Савет народнай гаспадаркі і Надзвычайная камісія. Наркаматы ўзначальвалі народныя камісары, якія ўваходзілі

Доўнар, Т.І. Першая Канстытуцыя Беларускай ССР (да 90-годдзя прыняцця) / Т.І. Доўнар // Конституцыя Рэспублікі Беларусь і пытанні правоприменения. Матэрыялы круглага стала, состоявшегося 13 марта 2009 года на юридическом факультете БГУ /науч. ред. Г.А. Василевич // Белгосуниверситет. – Минск : Право и экономика, 2010. – С. 25–34.

ў склад СНК БССР. Такім чынам, упершыню ў БССР быў створаны ўрад, аналагічны ўраду РСФСР (першы савецкі беларускі ўрад быў часовым, а другі, які называўся Вялікім Прэзідыумам ЦВК, фактычна і не дзейнічаў, бо адразу ж была ўтворана Літоўска-Беларуская ССР).

Па-ранейшаму ў Дапаўненнях не рэгламентаваліся іншыя пытанні, якія не былі вырашаны Канстытуцыяй БССР 1919 г. (аб парадку фарміравання і сістэме мясцовых органаў улады, аб выбарчым праве і г.д.). У дачыненні да іх у Дапаўненнях да Канстытуцыі БССР 1919 г. мелася агаворка: «у адносінах павятовых з’ездаў, іх выканкамаў і аддзелаў, а таксама па ўсіх астатніх пытаннях савецкага будаўніцтва ў ССРБ з’езд пастанаўляе кіравацца Канстытуцыяй і пастановамі VII Усерасійскага з’езду Саветаў». Дапаўненні нават не ўдакладнялі, якой менавіта Канстытуцыяй патрэбна кіравацца, бо як бы само сабой разумелася, што кіравацца патрэбна Канстытуцыяй РСФСР 1918 г. і іншымі расійскімі нарматыўнымі актамі.

Усё гэта сведчыць аб тым, што пры першапачатковым вызначэнні асноў функцыяніравання Беларускай ССР заканадаўца арыентаваўся на замацаванне самых цесных адносін з РСФСР. Увогуле ж Канстытуцыя БССР 1919 г. стала значнай юрыдычнай падставай для далейшага развіцця беларускай савецкай дзяржаўнасці і яе канстытуцыяналізму.